

шући представе митологизоване прошлости, она је отворила простор за критичке анализе историографије, као и широко схваћеног термина *културе* не само 19. и 20. века већ и времена у коме живимо. У том контексту се анализа поеме Вилијама Батлера Јејтса (William Butler Yeats) *Једрење у Визант* (*Sailing to Byzantium*) из 1927. године издваја као бисер савремене хуманистике у Србији.

Својом последњом књигом професор Александар Игњатовић је још једном исказао став да је излишно и потпуно немогуће анализирати архитектонска дела и њихове остатке или рушевине кроз искључиво естетске категорије, типологију и формалну анализу без разумевања културног и историјског контекста и „политичког простора моћи“ унутар којих та дела настају и које веома снажно граде. Такве анализе је јасно одбацио као ларпурлартистичке ћорсокаке, истичући да је немогуће разумевање значења симбола и смисла њихових функција без јасног сагледавања друштвених оквира и политичких секвенци.

На самом крају овог приказа, још једном ћемо се позвати на Грорисара и његово дело *Структура сараја*, који у Закључку читатељке и читаоце подсећа на Фројдов парадокс да „верујући ономе ко верује имамо највише изгледа да досегнемо до истине“. На сличан начин Александар Игњатовић, критички тумачећи ауторе о којима пише, решава да им верује. У његовој интерпретацији, они су творци научних дискурса, али и друштвени агенти који су производили и преносили историјске интерпретације и издвајали оне топове у јавном простору за које су веровали да могу да постану препознатљиви симболи и елементи идентификације сваког грађанина. Ретке су књиге које отварају тако бројна и сложена питања попут Игњатовићеве *У српско-византијском каледоскопу*. Како је могуће да управо она, ево већ четири године, није представљена стручној јавности?

Олга МАНОЈЛОВИЋ ПИНТАР

Stefan Gužvica. *Before Tito. The Communist Party of Yugoslavia During the Great Purge (1936–1940)*. Tallinn: Tallinn University Press, 2020, 224.

Већина историчара млађе генерације који се баве историјом југословенског комунизма, укључујући и аутора ових редова, фокусирају се на период након Другог светског рата. Стога нема много нових доприноса на тему предратне историје Комунистичке партије Југославије и историјски корени послератних феномена остају слабије обрађени. Срећом, монографија колеге Стефана Гужвице, недавно издата на енглеском језику у Естонији, показује да има српских историчара најмлађе генерације који не

занемарују предратну историју југословенског комунизма и који су спремни да дају нове научне доприносе.

Стефан Гужвица, рођен 1993, своје факултетско образовање стекао је у иностранству (основне студије на Англоамеричком универзитету у Прагу, мастер студије на Централноевропском универзитету у Будимпешти, а тренутно је докторанд на Универзитету у Регензбургу). Ова књига, која је у сличном облику објављена и на словеначком 2019,¹⁰ проистекла је из његовог мастер рада, који је награђен на матичном Централноевропском универзитету, као и на међународном конкурс у Естонији, те га је као део те награде и објавио Универзитет у Талину.

Књига се бави историјом КПЈ од 1936. до 1940. године. Основни вектори анализе су стаљинистичке чистке тог доба и унутрашње фракцијске борбе у партији, као и испреплетаност и интеракција ова два феномена. Књига је подељена у шест целина – пролог, тј. методолошки предговор, четири тематско-хронолошка поглавља о историји партије од 1936. до 1940. и епилог/закључак.

Уз осврт на коришћене изворе и литературу, аутор у предговору даје неке основне линије анализе и циљеве књиге, које можемо сумирати у пет целина. На првом месту је (успела) намера да се тема постави у међународни контекст. То се постигло подробном анализом утицаја страних комуниста на фракцијске борбе у КПЈ, као и коришћењем релевантне међународне литературе о стаљинистичким прогонима. На другом месту, аутор дефинише свој отклон од фокуса досадашње литературе на Јосипа Броза. Како сам каже, његов циљ био је да проблематизује „телеологију Тита“ и прикаже Броза као само једног од, иако најталентованијег и најуспешнијег, актера ширих процеса у КПЈ и Коминтерни, чији успех није био ни загарантован ни неминован. На трећем месту, подвлачи се Титово погађање хоризонта очекивања Коминтерне као пресудан фактор у његовом успону. На четвртном месту, аутор указује на своју дистанцу од националног аспекта фракцијских борби, иако не негира значај наведеног фактора. Како наводи, најсвеобухватнији досадашњи радови на тему, књиге Ива Банца и Косте Николића, фокусирају се на национална питања, док Гужвица настоји да понуди перспективу из другачијег ракурса. Коначно, један од циљева књиге је свеобухватна анализа пада Милана Горкића, која по ауторовом суду недостаје у досадашњој литератури.

Прво, уводно поглавље бави се предисторијом главне теме књиге, тј. анализира фракцијске борбе у КПЈ од 1919. до 1936. године. Да би објаснио унутарпартијске сукобе након 1936, аутор појашњава природу фракцијских борби у претходном периоду, у наредним поглављима доказујући да су поделе настале двадесетих година умногоме обликовале и сукобе унутар КПЈ у другој половини тридесетих. Те борбе су, заправо, сукоб „револуционара“ и „центриста“ у првим годинама живота партије, као и „левице“ и

10 S. Gužvica, *Frakcijski boji v Komunistični partiji Jugoslaviji med veliko čistko 1936-1940*, (Ljubljana: Založba Sophia, 2019), 240.

„деснице“ током двадесетих. Аутор убедљиво показује да, уз посебне националне и локалне карактеристике фракција, оне суштински осликавају поделе које су се дешавале и у другим комунистичким партијама широм Европе. Те борбе су паралисале и изоловале КПЈ и уједно урушиле углед партије у Коминтерни. Са друге стране, аутор показује и како је уплив Москве у деловање КПЈ био контрапродуктиван – секташки „трећи период“ Коминтерне водио је, као 1928. у Дрездену, решењима која су само погоршавала проблеме партије. Аутор убедљиво доказује да је Горкић својом умереношћу и сарадњом са некомунистима учинио много на поправљању негативног стања југословенске партије. Његова решења била су у духу „народнофронтовске“ фазе политике Коминтерне, али, како Гужвица сугерише, Горкић је био и својеврсна „авангарда“ ове политике, неретко се залажући за принципе широке политичке сарадње више од саме Москве.

Друго поглавље бави се кратким али турбулентним периодом од годину дана током којег је Милан Горкић прешао пут од фаворита Коминтерне до стрељања. Почетак овог поглавља је „Априлски пленум КПЈ“ из 1936, на коме је „левица“, предвођена Владимиром Ђопићем и инспирисана радикалнијим начелима, покушала да изврши унутарпартијски пуч и смени Горкића. Услед личних наклоности одређених утицајних комуниста, али пре свега услед политичке наклоности Москве која је у „левој“ опозицији видела оживљавање старих фракцијских борби у партији, Коминтерна је снажно подржала Милана Горкића. Аутор наводи како је ова епизода била кључна и у политичкој каријери Јосипа Броза. Као део новог руководства и близак Горкићу,¹¹ Броз је присуствовао важним састанцима у Москви, током августа и септембра 1936, који су му служили да боље разуме очекивања Коминтерне. Снажна позиција Милана Горкића у Москви се убрзо срушила, као последица новог таласа стаљинистичке репресије. Многи југословенски и инострани комунисти блиски Горкићу постали су жртва чистки, директно или посредно оптерећујући и њега. Међу њима, Гужвица посебно истиче пример Ивана Гржетића Флајшера, Горкићеве десне руке у Москви. Флајшер је био један од главних совјетских сарадника у прогонима југословенских комуниста, док иронијом судбине није сам постао њихова жртва. Случај Флајшера најдиректније је допринео падању сумње на целокупну КПЈ и директном терећењу њеног лидера. Осим генералног контекста чистки, Гужвица подвлачи да су паду Горкића кључно допринеле и његове грешке – пре свега подршка Адолфу Муку, који је својом неуспелом акцијом пребацавања југословенских добровољаца у Шпанију марта 1937, као и одавањем партијских тајни у полицијској истрази само појачао већ изражене и жестоке сумње које су постојале у Москви. Стрељање Милана Горкића новембра 1937. означило је крај стабилности КПЈ и обновило фракцијске борбе унутар партије.

11 Користећи релевантне совјетске изворе, Гужвица указује на то да Броз тада ипак није био „организациони секретар“ КПЈ, као што се неретко тврдило.

Треће и четврто поглавље књиге говоре о фракцијским борбама у партији након убиства Горкића – у трећем поглављу аутор анализира састав и главне одлике четири фракцијске групе, а у четвртом приказује њихове међусобне борбе и мешање Коминтерне и разних страних комуниста у тај сукоб. Те четири групе биле су: „привремено руководство“ под вођством Броза; „паралелни центар“ Ива Марића и Лабуда Кусовца; „вехабије“ Петка Милетића; и Камило Хорватин, који је, иако сам, био озбиљан претендент на руководећу позицију у КПЈ. Детаљно описујући политичке позиције сваке од група, као и њихове борбе током 1938. и 1939, Гужвица убедљиво показује разлоге Титове победе, која је дошла тек након великих неизвесности. „Паралелни центар“ Марића и Кусовца уживао је велику међународну подршку, у чему се састојала његова немала снага. Ипак, опуштени том подршком, комунисти који су чинили ову фракцију остали су пасивни у практичном раду и осмишљавању политичке линије и планова за будућу делатност КПЈ. Милетићеве „вехабије“ патиле су од ултралевих концепција, заснованих на тада већ анахроној политици „трећег периода“, те секташку репутацију није могло умањити ни савезништво са међународно утицајним Кусовцем. Такође, припадање левим фракцијама у прошлости слабило је позиције ових претендента у очима Коминтерне. Хорватин, чија је улога до ове књиге остала потпуно неосветљена, имао је и јаке контакте у Москви и јасан политички план, врло сличан Брозовом. Ипак, слично судбини Флајшера, Хорватинова каријера завршила се у ироничном обрту судбине у коме је од једног од главних потказивача постао жртва стаљинистичких чистки. Све је то водило победи „привременог руководства“ и Јосипа Броза, чија је основа била у кохерентном политичком програму и јакој активности унутар Југославије. Броз је успео и да се дистанцира од „горкићеваца“ у новом руководству, а на руку му је ишло и преиспитивање политике „народног фронта“ у оквиру Коминтерне, након пакта Молотов–Рибентроп, које је било у складу и са Титовим опрезнијим и скептичнијим прилазом у сарадњи са некомунистима. Након неизвесне двогодишње борбе, крајем 1939. Броз је успео да придобије подршку Москве¹² и постане формални лидер КПЈ.

У закључку књиге аутор рекапитулира неке од најважнијих раније поменутих аналитичких увида, посебно истичући улогу Коминтерне у фракцијским борбама. Пре свега, Гужвица понавља своју раније изречену сумњу у погледу тврдње да је Коминтерна хтела да распусти КПЈ, која је веома присутна у литератури. Коришћењем совјетских докумената доказује да од почетка 1938. то свакако није била намера. Са друге стране, иако се, парадоксално, у пракси претерано мешала у унутрашњи живот КПЈ, аутор брани тезу да ова совјетска организација није желела да потпуно контролише

12 Гужвица убедљиво показује да је подршка Георгија Димитрова Брозу била врло неизвесна. До ње је дошло тек након дугог периода резерви чувеног бугарског комунисте, наспрот увереним и од Тита поткрепљиваним утисцима о чврстој подршци Димитрова.

југословенску партију. Њена очекивања била су да се КПЈ сама покаже способном за делатност, што је Броз испуњавао више од осталих претендента. На крају, Гужвица прави паралелу између периода који обрађује у књизи и 1948. године. Указујући на то да је КПЈ у сукоб са СССР-ом ушла због тога што је представљала лево крило међународног комунистичког покрета, аутор указује да се корени такве политике налазе у периоду Брозовог успона на чело КПЈ.

Књига колеге Гужвице је без сумње значајан историографски допринос. Поред одличног стила писања, којим аутор питко и разумљиво представља један комплексан феномен попут унутарпартијских борби, она има два значајна методолошка доприноса. Први се огледа у ауторовом сувереном познавању стране литературе, који доприноси успелој анализи историје КПЈ у ширем контексту међународног и совјетског комунизма. Други допринос произилази из истраживања у руским архивима, где је аутор успео да дође до докумената који испуњавају многе кључне белине у досадашњем познавању теме. Улога Камила Хорватина, потпуно непозната како савременицима тако и историчарима, најсветлији је пример хеуристичког доприноса ове књиге.

Поред несумњивих вредности монографије, постоји потреба да се укратко скрене пажња и на одређене недостатке. Главни мана монографије је недовољно коришћење југословенске литературе. Док аутор обилато користи и суверено познаје домаћу литературу која се најдиректније односи на КПЈ, он се не ослања на литературу о политичкој историји Краљевине СХС/Југославије, те читалац остаје ускраћен за југословенски политички контекст. Тако, на пример, упркос честом помену Уједињене опозиције, не само што изостаје њено појмовно појашњење потребно страном читаоцу, коме је књига првенствено намењена, већ и шира анализа односа КПЈ и Уједињене опозиције из некомунистичке перспективе, која би се добила коришћењем, пре свега, књиге професорке Мире Радојевић. Поред тога, већи ослонац на југословенску литературу омогућио би аутору да избегне одређена упрошћавања, попут дефинисања Централног прес-бироа као обавештајне службе, или навођења да су црногорски сепаратисти из раних двадесетих година своју делатност базирали на свести о посебном етничком идентитету.

Вредности ове монографије чине је значајним историографским доприносом, који помаже у бољем разумевању не само историје КПЈ већ и историје међународног радничког покрета. Уз то, стилска успешност аутора наводи на закључак да би ова књига могла побудити и велико интересовање шире читалачке јавности, што се већ и потврђује у чињеници да је монографија до сада објављена на два језика.

Богдан ЖИВКОВИЋ